

THE FEATURES AND CONSEQUENCES OF ANTI-SYSTEM POLITICAL OPPOSITION IN THE COUNTRIES OF THE VISEGRAD GROUP

The article is dedicated to analyzing the essence, features and consequences of anti-system political opposition in the countries of the Visegrad Group. The author found that anti-system opposition is manifested through anti-system political parties and movements in the region. They (mostly as semi-loyal and legal) are placed on the extreme left-wing political and ideological spectrum and are used to express their constant opposition to the mainstream political parties and political process. It was revealed that extreme left and extreme right anti-system parties and movements and thus anti-system political opposition in the Visegrad countries are euro-skeptic, because some of them are in favor of leaving the EU, and some of them want to reform it from the inside. The researcher recorded that all anti-system political parties and movements as oppositional ones are ready to take any new issues to maximize their popularity and influence on political system, but as governmental ones are characterized by a significant loss of incentives to do so. On the basis of this, the author isolated general attributes of anti-system parties and opposition in the countries of the Visegrad Group.

Keywords: opposition, anti-system opposition, anti-system parties and movements, extreme left and extreme right parties and movements, countries of the Visegrad Group.

ОСОБЛИВОСТІ ТА НАСЛІДКИ АНТИСИСТЕМНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Проаналізовано сутність, особливості та наслідки антисистемної політичної опозиції в країнах Вишеградської групи. З'ясовано, що антисистемна опозиція в регіоні виявляється через антисистемні політичні партії та рухи. Вони, здебільше будучи напівлояльними і легальними, розміщуються на крайніх флангах ліво-правого політично-ідеологічного спектра і звикло виявляють свою постійну опозиційність мейнстрімним політичним силам і політичному процесу. Простежено, що антисистемні ультраліві та ультраправі партії, а відтак й антисистемна політична опозиція у країнах Вишеградської групи є євроскептичними, адже деякі із них виступають за вихід із ЄС, а деякі хочуть реформувати його зсередини. Зафіксовано, що всі антисистемні політичні партії та рухи як опозиційні готові приймати будь-які нові питання для максимального збільшення своєї популярності і впливу на політичну систему, але як урядові характеризуються значною втратою стимулів для здійснення цього. На підставі

цього прослідковано генеральні атрибути антисистемних партій і опозиції в країнах Вишеградської групи.

Ключові слова: *опозиція, антисистемна опозиція, антисистемні політичні партії та рухи, ультраліві та ультраправі партії та рухи, країни Вишеградської групи.*

Країни Вишеградської групи – Польща, Словаччина, Угорщина та Чехія – є, незалежно від реалізовуваних у них систем державного правління, парламентськими демократіями, для яких властива реалізація політичного процесу і міжінституційних відносин на підставі конструктивного й системного діалогу політичної влади/уряду (еліти) та політичної/парламентської опозиції (контреліти). Але поряд із визначальним впливом системної/конструктивної політичної, передусім парламентської, опозиції на структурування політичного процесу і консолідацію/деконсолідацію демократії у різних країнах Вишеградської групи, доволі вагоме значення має апелювання й до сутності, особливостей і наслідків феномену антисистемної політичної опозиції у регіоні.

Зумовлено це передусім тим, що інтеграційно-демократизаційні процеси в Польщі, Словаччині, Угорщині та Чехії все ж таки не змогли призвести до однозначного трактування і позиціонування політичної опозиції, а відтак викликали її різносторонню диверсифікацію у міжінституційному, партійно-електоральному та системному або антисистемному вимірах і зрізах. Адаже навіть попри те, що в країнах Вишеградської групи здебільше створено своєрідне інституційне середовища конструктивізації політичної (передусім у формі парламентської) опозиції¹, з огляду на неповністю задекларований консенсус стосовно «правил гри» все таки не забезпечено усестороннього і максимально надійного механізму відторгнення впливу й популярності екстремістсько/радикально налаштованих організацій, які різною мірою становлять феномен антисистемної опозиції. Сумарно це актуалізує проблематику особливостей і наслідків антисистемної політичної опозиції у країнах Вишеградської групи.

Заявлена проблематика частково розроблена у наукових доробках таких вчених, як І. Большаков², Р. Данфі і Т. Бейл³, М. Зуліанелло⁴, В. Камія і Д. Карамані⁵,

¹ *Polityczna władza i opozycja w Ukraini: porównalnyi analiz iz zarubizhnyimi krainamy: monobfafia* (ed. F. Rudych), Wyd. IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy 2016, s. 346.

² I. Bolshakov, *Nesistemnaya opozitsiya: Terminologicheskaya "oshibka" ili politicheskaya realnost?*, "Svobodnaya mysl" 2011, vol 3, nr. 1622, s. 109–118.

³ R. Dunphy, T. Bale, *The radical left in coalition government: Towards a comparative measurement of success and failure*, "Party Politics" 2011, vol 17, nr. 4, s. 488–504.

⁴ M. Zulianello, *Anti-System Parties Revisited: Concept Formation and Guidelines for Empirical Research*, "Government and Opposition" 2017, Online First (10 May 2017), 29 s.

⁵ V. Camia, D. Caramani, *Family meetings: Ideological convergence within party families across Europe, 1945–2009*, "Comparative European Politics" 2012, vol 10, nr. 1, s. 48–85.

Дж. Капочія⁶, А. Клукнавска⁷, Н. Конті та В. Мемолі⁸, М. Мареш⁹, Л. Марч і К. Мадде¹⁰, Д. Мікеш¹¹, Т. Ночіар¹², Р. Панковські¹³, А. Пірро¹⁴, Дж. Сарторі¹⁵, Т. Ткаченко¹⁶, А. Циганков¹⁷ та інші. Однак у них так й не вироблено комплексного висновку із приводу розуміння специфіки і наслідків антисистемної політичної опозиції в країнах Вишеградської групи. Відтак метою запропонованого дослідження є виявлення і систематизація особливостей і наслідків антисистемної політичної опозиції в країнах Вишеградської групи – Польщі, Словаччина, Угорщині та Чехії – впродовж 1989–2017 рр., тобто від моменту початку їхньої демократизації і до моменту проведення аналізу.

Для розв'язання поставленої мети виходимо з теоретичної концептуалізації передусім таких дослідників, як Дж. Сарторі¹⁸, Дж. Капочія¹⁹ та М. Зуліанелло²⁰. Вони аргументують, що антисистемна опозиція (зокрема у форматі легальної чи нелегальної, неояльної чи напівояльної) традиційно інтерпретується на підставі категорії антисистемних політсил. Тобто партій і рухів, які мають цінності й ідеологію, діаметрально протилежні цінностям й ідеології, які панують у політичній системі, в якій вони існують. Відтак трактування антисистемної опозиції засноване не на врахуванні радикальності методів політичної боротьби, а на наявності у політсил, які її представляють, максимальної ідеологічної дистанції²¹. Щоправда із зауваженням Дж. Капочії²² про те, що антисистемність політсил і політичної опозиції варто означувати дихотомічно – реляційно та ідеологічно, – що в сумі вписується у виділення таких її атрибутів, як: 1) віддалене ідеологічно-просторове розташування виборців антисистемних політсил від виборців «сусідніх»

⁶ G. Cappocia, *Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment*, "Journal of Theoretical Politics" 2002, vol 14, nr. 1, s. 9–35.

⁷ A. Kluknavská, *Enemies at the Gates: Framing Strategies of Extreme Right Parties in Slovakia and the Czech Republic*, Paper presented at the SISP Conference 2014, University of Perugia and University for Foreigners of Perugia, 11–13 September 2014, 19 s.

⁸ N. Conti, V. Memoli, *The multi-faceted nature of party-based Euroscepticism*, "Acta Politica" 2012, vol 47, nr. 2, s. 91–112.

⁹ M. Mareš, *Czech Radical Right and Political Mainstream: Between Hostility and Symbiosis*, Presented at 23rd World Congress of Political Science "IPSA/AISP Challenges of Contemporary Governance", Montreal, 19–24 July 2014, 10 s.; M. Mareš, *Transnational Networks of Extreme Right Parties in East Central Europe: Stimuli and Limits of Cross-Border Cooperation*, Paper prepared for the 20th IPSA World Congress, Fukuoka, 9–13 July 2006, 26 s.

¹⁰ L. March, *Out of left field? Explaining the variable electoral success of European radical left parties*, "Party Politics" 2015, vol 21, nr. 1, s. 40–53.; L. March, C. Mudde, *What's left of the radical left? The European radical left after 1989: Decline and mutation*, "Comparative European Politics" 2005, vol 3, nr. 1, s. 23–49.

¹¹ D. Mikecz, *Changing movements, evolving parties: the party-oriented structure of the Hungarian radical right and alternative movement*, "Intersections. EEJSP" 2015, vol 1, nr. 3, s. 101–119.

¹² T. Nociar, *Right-Wing Extremism in Slovakia*, "International Policy Analysis" 2012, 12 s.

¹³ R. Pankowski, *Right-Wing Extremism in Poland*, "International Policy Analysis" 2012, 11 s.

¹⁴ A. Pirro, *Populist Radical Right Parties in Central and Eastern Europe: The Different Context and Issues of the Prophets of the Patria*, "Government and Opposition" 2014, vol 49, nr. 4, s. 600–629.

¹⁵ G. Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Wyd. Cambridge University Press 1976.

¹⁶ Т. Ткаченко, *Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту*, "Політичний менеджмент" 2007, vol 5, s. 40–45.

¹⁷ А. Тсыганков, *Современные политические режимы: структура, типология, динамика*, Wyd. Interpaks 1995.

¹⁸ G. Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Wyd. Cambridge University Press 1976, s. 132–133.

¹⁹ G. Cappocia, *Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment*, "Journal of Theoretical Politics" 2002, vol 14, nr. 1, s. 9–35.

²⁰ M. Zulianello, *Anti-System Parties Revisited: Concept Formation and Guidelines for Empirical Research*, "Government and Opposition" 2017, Online First (10 May 2017), 29 s.

²¹ I. Bolshakov, *Nesistemnaya oppozitsiya: Terminologicheskaya "oshibka" ili politicheskaya realnost?*, "Svobodnaya mysl" 2011, vol 3, nr. 1622, s. 109.

²² G. Cappocia, *Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment*, "Journal of Theoretical Politics" 2002, vol 14, nr. 1, s. 9–35.

політсил мейнстрімного характеру (які конструктивізують відносини влади й опозиції); 2) низький потенціал коаліційності антисистемних політсил; 3) тактика надмірної делегітимізації та пропагандизації політичного процесу антисистемними політсилами; 4) нерівномірна ідеологічна дистанція/відстань між системними та антисистемними політсилами; 5) відцентровість і надмірна поляризація (багатополярність у кластері «ліві – центр – праві») політичного процесу і міжпартійної конкуренції²³. Доповнюється це логікою М. Зул'янелло²⁴ про те, що антисистемною є політсила, у випадку якої одночасно виконуються дві вимоги: а) ідеологічне позиціонування політсили політичному статусу-кво не просто призводить до артикуляції звиклого несприйняття влади/уряду й оформлення політико-орієнтованої опозиції їй/йому, а й зумовлює генерування питань метаполітичного характеру, зокрема про доцільність і раціональність чинної політичної системи та її політичних інститутів; б) політсила не бере участі у кооперативних взаємодіях на системному рівні, навіть не зважаючи на власне антагоністичне самосприйняття і/чи ставлення інших політсил у системі, а тому виступає за радикальне анулювання та зміну/заміну чинної партійної системи.

Таку логіку теоретизації антисистемної політичної опозиції чітко прослідковуємо на прикладі цілої низки антисистемних політсил (партій та рухів) у різних країнах Вишеградської групи (їхній частковий перелік див. нижче). Вони, будучи здебільше напівлояльними і легальними, свого часу розміщувались або й досі розміщуються на крайніх флангах ліво-правого політично-ідеологічного спектра та звикло виявляють свою постійну опозиційність мейнстрімним політичним силам й політичному процесу (який здебільшого окреслюється якщо не як центристський, то принаймні точно як лівий/лівоцентристський чи правий/правоцентристський).

Причому традиційними прикладами ультралівих антисистемних партій у країнах Вишеградської групи є або раніше були переважно неререформовані чи модернізовані або ж взагалі новостворені комуністичні й анархістські політсили, зокрема Польська партія праці (PPP) та партія «Зміна» (Z) у Польщі, Комуністична партія Чехії та Моравії (KSCM) і «Лівий блок» (LB) у Чехії, Комуністична партія Словаччини (KSS), «99 відсотків – Громадянський вибір» (99 %), Асоціація працівників Словаччини (ZRS), «Спільний вибір» (SV) та Партія демократичних лівих (SDL) у Словаччині тощо. Специфіка лівих антисистемних політсил (партій і рухів) у країнах Вишеградської групи в тому, що вони, попри поширену думку про їхню повну «загибель» після колапсу СРСР²⁵, сьогодні все ж виявляються функціонуючими, хоча і не дуже, за винятком Чехії, електорально популярними. Окрім того, у деяких країнах регіону, зокрема знову ж у Чехії, саме ультраліві

²³ G. Cappocia, *Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment*, "Journal of Theoretical Politics" 2002, vol 14, nr. 1, s. 9.

²⁴ M. Zulianello, *Anti-System Parties Revisited: Concept Formation and Guidelines for Empirical Research*, "Government and Opposition" 2017, Online First (10 May 2017), 29 s.

²⁵ L. March, C. Mudde, *What's left of the radical left? The European radical left after 1989: Decline and mutation*, "Comparative European Politics" 2005, vol 3, nr. 1, s. 23–49.

антисистемні партії, передусім Комуністична партія Чехії та Моравії (KSCM), є прямими претендентами (особливо за результатами чеських парламентських виборів 2017 р.) на зайняття місця поки що мейнстрімних лівоцентристських партій (зокрема Чеської соціал-демократичної партії (CSSD))²⁶.

Загалом усі радикальні ультраліві партії є антисистемними хоча би тому, що відкидають основні соціально-економічні структури, цінності і практику сучасного капіталізму й виступають за його «докорінну та галузеву» трансформацію²⁷. Вони є «лівими» насамперед у підходах до визначення економічної нерівності як основи існуючих політичних і соціальних домовленостей, адже виступають за підтримку колективних економічних і соціальних прав як основи «потрібного» порядку денного. З іншої сторони, будучи антагоністичними і ґрунтуючись на традиціях передусім ленінізму і троцькізму, ультраліві партії, хоча й намагаються досягнути «єдності у різноманітності»²⁸ (моральних, культурних, історичних, соціально-економічних розбіжностей), усе ж є порізно екстремістськими/радикальними, оскільки: а) деякі із них є справді надто екстремістськими й антисистемними, бо підтримують «революційну» протидію капіталізму та ліберальній демократії; б) деякі з них (особливо якщо вони є релевантними, тобто мають парламентське представництво) є помірно радикальними, бо вимагають поглиблення економічної і політичної демократії шляхом трансформації «неоліберального та глобалізованого капіталізму». Відтак антисистемні ультраліві партії у країнах Вишеградської групи посилюються у випадку, коли відбувається погіршення соціально-економічного стану розвитку та посилення антиглобалістських тенденцій і настроїв.

Противагу їм становлять такі найвідоміші приклади чинних та історичних (в 1989–2017 рр.) ультраправих (переважно націоналістичних, нацистських, фашистських і шовіністських) антисистемних політсил у країнах Вишеградської групи, у тому числі й проросійських і підтримуваних Росією²⁹, як: «Рух за відбудову Польщі» (ROP), «Національний рух» (RN), «Солідарна Польща» (SP), «Союз реальної політики» (UPR), Союз нових сил (SNS), Соціальний рух «Альтернатива» (RSA), «Ліга польських родин» (LPR), «Самооборона», Партія «Х» (X) і «Кукізі 15» (K) – у Польщі³⁰; «Народна партія Наша Словаччина» (LsNS), «Нація і справедливість – Наша партія» (NaS–NS), Народно-демократична партія (NDS), Словацька національна партія (SNS), Словацька народна партія (SLS), «Словацька спільність» (SP), «Словацька спільність – Народна

²⁶ L. March, *Out of left field? Explaining the variable electoral success of European radical left parties*, "Party Politics" 2015, vol 21, nr. 1, s. 40–53.

²⁷ R. Dunphy, T. Bale, *The radical left in coalition government: Towards a comparative measurement of success and failure*, "Party Politics" 2011, vol 17, nr. 4, s. 488–504.

²⁸ V. Camia, D. Caramani, *Family meetings: Ideological convergence within party families across Europe, 1945–2009*, "Comparative European Politics" 2012, vol 10, nr. 1, s. 75.; J. Rovny, E. Edwards, *Struggle over dimensionality: Party competition in Western and Eastern Europe*, "East European Politics and Societies" 2012, vol 26, nr. 1, s. 70.

²⁹ P. Kreckó, L. Györi, E. Zgut, *From Russia with Hate: The activity of pro-Russian extremist groups in Central-Eastern Europe*, Wyd. Political Capital 2017.

³⁰ R. Pankowski, *Right-Wing Extremism in Poland*, "International Policy Analysis" 2012, 11 s.

партія» (SP–NS) та «Ми – сім'я» (SR) – у Словаччині³¹; Угорська партія справедливості і життя (MIEP) та Jobbik – «Рух за кращу Угорщину» (Jobbik) – в Угорщині³²; «Гонка за республіку» – Республіканська партія Чехословаччини (SPR–RSC), «Республіканці Мірослава Сладка» (RMS), Республіканська партія Чехії, Моравії та Сілезії (RSCMS), Національно-соціальний блок (NSB), Чеська націонал-соціалістична партія (CNSP), Національна партія (NS), «Правий блок» (PB), Робітничка партія (DS), Робітничка партія соціальної справедливості (DSSS), «Національна єдність» (NSJ), «Суверенітет – Блок Яна Бобосікова» (S–JB), «Свобода і пряма демократія» (SPD), «Національна демократія» (ND) – у Чехії³³.

Вони характеризуються значно більшою неоднорідністю та електоральною і політичною успішністю й репрезентативністю, ніж ультраліві антисистемні партії у країнах Вишеградської групи³⁴. Крім того, вони детермінуються тим, що не є прихильниками ідеї «безмовної контрреволюції» (як їхні гомологи у країнах Західної Європи³⁵), адже не дотримуються ідеї формування спільної «протестно-трансформаційної» «центрально-східноєвропейської» ідентичності³⁶, а натомість поєднуються передусім такими атрибутами, як клерикалізм та протидія етнічним меншинам. Навіть попри те, що для окремих ультраправих політсил, передусім для неофашистських/неонацистських, властива транснаціональна ідентичність (приміром, у формі «західнослов'янського католицького карального фашизму»). Водночас для різних ультраправих партій у країнах Вишеградської групи властиві такі ознаки ідеологічного позиціонування, як спрямованість на іредентизм, антикорупцію та євроскептицизм.

Ці особливості ідеологічного позиціонування ультраправих політсил у країнах регіону зумовлені тим, що вони у своєму політичному дискурсі апелюють як до практики докомуністичного минулого, так і до перспектив вирішення проблем посткомуністичного сьогодення. Інкорпоровано це у факті, що серед ультраправих в регіоні варто виділяти як докомуністичні й комуністичні, так і посткомуністичні політсили, навіть попри те, що рамки між ними є розмитими і часто з тенденцією до дублювання. Відтак більш доцільно говорити про згрупований феномен правої антисистемної політичної

³¹ A. Kluknavská, *Enemies at the Gates: Framing Strategies of Extreme Right Parties in Slovakia and the Czech Republic*, Paper presented at the SISP Conference 2014, University of Perugia and University for Foreigners of Perugia, 11–13 September 2014, 19 s.; T. Nociar, *Right-Wing Extremism in Slovakia*, "International Policy Analysis" 2012, 12 s.

³² D. Mikecz, *Changing movements, evolving parties: the party-oriented structure of the Hungarian radical right and alternative movement*, "Intersections. EEJSP" 2015, vol 1, nr. 3, s. 101–119.

³³ A. Kluknavská, *Enemies at the Gates: Framing Strategies of Extreme Right Parties in Slovakia and the Czech Republic*, Paper presented at the SISP Conference 2014, University of Perugia and University for Foreigners of Perugia, 11–13 September 2014, 19 s.; M. Mareš, *Czech Radical Right and Political Mainstream: Between Hostility and Symbiosis*, Presented at 23rd World Congress of Political Science "IPSA/AISP Challenges of Contemporary Governance", Montreal, 19–24 July 2014, 10 s.

³⁴ A. Pitro, *Populist Radical Right Parties in Central and Eastern Europe: The Different Context and Issues of the Prophets of the Patria*, "Government and Opposition" 2014, vol 49, nr. 4, s. 600–629.

³⁵ A. Pitro, *Populist Radical Right Parties in Central and Eastern Europe: The Different Context and Issues of the Prophets of the Patria*, "Government and Opposition" 2014, vol 49, nr. 4, s. 600–629.

³⁶ M. Mareš, *Transnational Networks of Extreme Right Parties in East Central Europe: Stimuli and Limits of Cross-Border Cooperation*, Paper prepared for the 20th IPSA World Congress, Fukuoka, 9–13 July 2006, 26 s.

опозиції, що виявляється у клерикалізмі й іредентизмі (як докомуністичних питань), а також у «соціальних національних» економіках, етнічних меншинах, корупції і проблематиці ЄС (як посткомуністичних питань). Причому синтезуючими у цьому зрізі є мобілізаційний радикалізм і популізм, які створюються довкола націоналістичного, авторитарного й популістського профілю ультраправих політсил і опозиції. Крім того, ультраправі характеризуються своєю увагою на джерелах національної ідентичності, зокрема на феномені етнічної спільноти, детермінуються своїм антислітистським спрямуванням й часто означаються і як антизахідні, і як антисхідні. Щоправда, найбільш виразно це виявляється на тлі євроскептичної орієнтованості правих антисистемних партій, адже для них саме «захід» позиціонується як найбільший противник і загроза недавно набутій/відновленій національній незалежності. А натомість не «схід», який для окремих ультраправих партій у країнах Вишеградської групи позиціонується як «альтернатива Європі» і доповнення конструкту «Європи націй».

Водночас це зовсім не заперечує позиції М. Мареша про те, що ультраправі антисистемні політичні сили у країнах Вишеградської групи (і не тільки у них) не є уніфікованою сім'єю партій, а швидше розрізнено-суміжними «сім'ями партій», які мають різне генетичне та ідеологічне походження, але зводяться до спільного знаменника винятково у тому факті, що вони належать до сфери правої політики й екстремізму³⁷. Для яких важливими є питання національних інтересів, захисту «традиційного» населення від негативних наслідків імміграції (злочинності, тероризму, культурної дезінтеграції) із інших культурних територій, протидії зловживанню перевагами своєї «власної» соціальної держави, протидії наднаціональній («надмірно лівій» і «псевдогуманістичній») інтеграції, а також жорсткої кримінальної та пенітенціарної політики тощо. Одним із виявів цього є розподіл усіх ультраправих партій у регіоні на екстремістські/надмірно радикальні й помірні радикальні: перші характеризуються нетолерантним та фанатичним ідеологічним позиціонуванням, орієнтованим проти цінностей демократичної конституційної держави; другим типові дестабілізуючі випадки на сторону політичної системи, яка все ж має функціонувати у рамках демократичної конституційної держави.

Аналогічна логіка відстежується і у випадку нелегалізованих ультраправих організацій у країнах Вишеградської групи, тобто у випадку тих рухів, котрі не конкурують за отримання політичної влади (на відміну від партій та рухів, які здебільшого є не повністю антисистемними, а лише частково антисистемними та напівлояльними). Водночас саме вони, будучи позабюджетними, позадержавними й неінституційними, традиційно позиціонуються як самооборонні, парамілітарні, насильницькі організації та рухи, котрі часто підтримуються офіційними і навіть релевантними політсилами. Це виявляється у градації більшості антисистемних і нелегальних ультраправих організацій на ультранационалістичні

³⁷ M. Mareš, *Transnational Networks of Extreme Right Parties in East Central Europe: Stimuli and Limits of Cross-Border Cooperation*, Paper prepared for the 20th IPSA World Congress, Fukuoka, 9–13 July 2006, 26 s.

неонацистсько-радикалістські, народницько-радикалістські (передусім уторські та неогуситські) і «нові праві» радикалістські (передусім ультраконсервативні та інтегрально-католицькі). Вони звикло не дуже багаточисленні, часто пов'язані з напівлояльними політичними партіями та рухами, які беруть участь у виборах, однак самі по собі виступають проти лібералізму, фемінізму, етнічних, національних, релігійних, сексуальних меншин, релятивізму, толерантності і західної культури, позиціонуючись як гомофобські, націоналістичні, расистські, сексистські та ксенофобські тощо.

Крім того, засвідчено, що антисистемні ультраліві та ультраправі партії, а відтак й антисистемна політична опозиція у країнах Вишеградської групи є євроскептичними, адже деякі із них виступають за вихід із ЄС, а деякі хочуть реформувати його зсередини³⁸. Однак ультраліві партії і опозиція виступають проти неоліберального характеру євроінтеграції й натякають електорату про недоцільність ЄС на основі аргументів економічної незахищеності. У свою чергу, ультраправі партії і опозиція протистоять європейській інтеграції, захищаючи національний суверенітет та ідентичність³⁹. Водночас «спарює» ці партії (щоправда з превалюванням у випадку ультралівих політсил) такий вияв антисистемності, що вони як опозиційні готові приймати будь-які нові питання для максимального збільшення своєї популярності і впливу на політичну систему, але як урядові характеризуються чи не повною втратою стимулів на здійснення цього⁴⁰.

У підсумку і теоретико-методологічно, і емпірично прослідковано, що загалом антисистемна опозиція у країнах Вишеградської групи (як і в більшості демократій) характеризується набором певних атрибутів: 1) антисистемні партії (які найчастіше інкорпоруєть феномен антисистемної політичної опозиції) можуть впливати на законодавчий і виконавчий процес, критикувати уряд і політичну систему, політизувати певні соціально-економічні питання, інформувати населення тощо; 2) антисистемні партії, які перешкоджають урядовій діяльності і політичній системі на підставі своєї антисистемної позиції, самоідентифікуються як такі, що працюють у системі (тобто системні); 3) антисистемні партії та загалом антисистемна опозиція не можуть або не хочуть відповідати за свої політичні дії і рішення, а відтак стосовно них, зокрема на підставі патернів і моделей протестної чи безвідповідальної політичної поведінки, не можна вибудовувати конкретних емпіричних передбачень/припущень; 4) антисистемна опозиція традиційно має чи принаймні може мати неінституційний характер, зокрема у формі позапарламентської діяльності, оскільки вона може негативно впливати на політичну систему в цілому; 5) радикальна/екстремістська антисистемна опозиція виявляється у різкому запереченні будь-яких дій та рішень чинної політичної влади

³⁸ N. Conti, V. Memoli, *The multi-faceted nature of party-based Euroscepticism*, "Acta Politica" 2012, vol 47, nr. 2, s. 91–112.

³⁹ C. De Vries, E. Edwards, *Taking Europe to its extremes: Extremist parties and public Euroscepticism*, "Party Politics" 2009, vol 15, nr. 1, s. 5–28.

⁴⁰ L. March, *Out of left field? Explaining the variable electoral success of European radical left parties*, "Party Politics" 2015, vol 21, nr. 1, s. 40–53.

(уряду), а поміркована антисистемна опозиція – в оспорюванні легітимності певних чи всіх дій і рішень чинної влади, зокрема крізь призму перевірки їхньої етичності і законності; 6) антисистемна політична опозиція не погоджується з базовими засадами суспільно-політичного ладу в країні, тому сприймає провладну більшість/меншість як свого ворога, а не конкурента; 7) носії антисистемної політичної опозиції прагнуть змінити соціально-політичні «правила гри» з застосуванням законних і/чи незаконних засобів і методів політичної боротьби, через що повністю чи частково відкидають систему політичних цінностей і діють на дискредитацію функціонуючих інститутів державної влади, їхню делегітимізацію та порушення перебігу політичних процесів; 8) нелегальна антисистемна політична опозиція діє приховано, часто поза рамками існуючої політичної системи та інколи насильницько, а її права та претензії не визнаються владними структурами; 9) антисистемна політична опозиція може або інтегруватись у політичну систему (особливо якщо це система демократичного типу), або набути статусу загальнонаціонального лідера і сприяти руйнації політичного режиму (особливо за умови недієздатної влади і певних об'єктивних обставин, що перешкоджають суспільному розвитку)⁴¹.

Водночас це зовсім не заперечує логіки, згідно з якою будь-яка антисистемна політсила й антисистемна опозиція може перетворитись (або відразу сформуватись) у, відповідно, прагматичну партію та прагматичну системну опозицію. Останні у такому випадку мають трактуватись як політичні сили, які підтримують політичний порядок денний у рамках чинної політичної системи (зокрема в умовах демократії і вільної/ринкової політичної кон'юнктури), але водночас зберігають свою структуру цінностей, яка дає політсилам і опозиції свою ідеологічну та реляційну ідентичність. Це означає, що для того, щоб трактуватись антисистемною, політична сила (партія чи рух) не повинна протистояти всім без винятку характеристикам відповідної політичної системи, а хоча би одній із них.

Список використаної літератури

1. Bolshakov I., *Nesistemnaya oppozitsiya: Terminologicheskaya "oshibka" ili politicheskaya realnost?*, "Svobodnaya mysl" 2011, vol 3, nr. 1622, s. 109–118.
2. Camia V., Caramani D., *Family meetings: Ideological convergence within party families across Europe, 1945–2009*, "Comparative European Politics" 2012, vol 10, nr. 1, s. 48–85.
3. Cappocia G., *Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment*, "Journal of Theoretical Politics" 2002, vol 14, nr. 1, s. 9–35.
4. Conti N., Memoli V., *The multi-faceted nature of party-based Euroscepticism*, "Acta Politica" 2012, vol 47, nr. 2, s. 91–112.

⁴¹ Т. Tkachenko, *Oppozitsiia yak politychnyi instytut i forma suspilnogo protestu*, "Politychnyi menezhment" 2007, vol 5, s. 42.; А. Tsygankov, *Sovremennyye politicheskiye rezhimy: struktura, tipologiya, dinamika*, Wyd. Interpaks 1995, s. 295.

5. De Vries C., Edwards E., *Taking Europe to its extremes: Extremist parties and public Euroscepticism*, "Party Politics" 2009, vol 15, nr. 1, s. 5–28.
6. Dunphy R., Bale T., *The radical left in coalition government: Towards a comparative measurement of success and failure*, "Party Politics" 2011, vol 17, nr. 4, s. 488–504.
7. Kluknavská A., *Enemies at the Gates: Framing Strategies of Extreme Right Parties in Slovakia and the Czech Republic*, Paper presented at the SISP Conference 2014, University of Perugia and University for Foreigners of Perugia, 11–13 September 2014, 19 s.
8. Krekó P., Györi L., Zgut E., *From Russia with Hate: The activity of pro-Russian extremist groups in Central-Eastern Europe*, Wyd. Political Capital 2017.
9. March L., *Out of left field? Explaining the variable electoral success of European radical left parties*, "Party Politics" 2015, vol 21, nr. 1, s. 40–53.
10. March L., Mudde C., *What's left of the radical left? The European radical left after 1989: Decline and mutation*, "Comparative European Politics" 2005, vol 3, nr. 1, s. 23–49.
11. Mareš M., *Czech Radical Right and Political Mainstream: Between Hostility and Symbiosis*, Presented at 23rd World Congress of Political Science "IPSA/AISP Challenges of Contemporary Governance", Montreal. 19–24 July 2014. 10 s.
12. Mareš M., *Transnational Networks of Extreme Right Parties in East Central Europe: Stimuli and Limits of Cross-Border Cooperation*, Paper prepared for the 20th IPSA World Congress. Fukuoka, 9–13 July 2006, 26 s.
13. Mikecz D., *Changing movements, evolving parties: the party-oriented structure of the Hungarian radical right and alternative movement*, "Intersections. EEJSP" 2015, vol 1, nr. 3, s. 101–119.
14. Nociar T., *Right-Wing Extremism in Slovakia*, "International Policy Analysis" 2012, 12 s.
15. Pankowski R., *Right-Wing Extremism in Poland*, "International Policy Analysis" 2012, 11 s.
16. Pirro A., *Populist Radical Right Parties in Central and Eastern Europe: The Different Context and Issues of the Prophets of the Patria*, "Government and Opposition" 2014, vol 49, nr. 4, s. 600–629.
17. *Politychna vlada i opozytisia v Ukraini: porivniabnyi analiz iz zarubizhnyimi krainamy: monografia* (ed. F. Rudych), Wyd. IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy 2016.
18. Rovny J., Edwards E., *Struggle over dimensionality: Party competition in Western and Eastern Europe*, "East European Politics and Societies" 2012, vol 26, nr. 1, s. 56–74.
19. Sartori G., *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Wyd. Cambridge University Press 1976.
20. Tkachenko T., *Opozytsiia yak politychnyi instytut i forma suspilnogo protestu*, "Politychnyi menedzhment" 2007, vol 5, s. 40–45.
21. Tsygankov A., *Sovremennyye politicheskiye rezhimy: struktura, tipologiya, dinamika*, Wyd. Interpaks 1995.
22. Zulianello M., *Anti-System Parties Revisited: Concept Formation and Guidelines for Empirical Research*, "Government and Opposition" 2017, Online First (10 May 2017), 29 s.

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію «Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти»

Литвина Віталія Сергійовича

Монографія Литвина Віталія Сергійовича «Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти» є комплексним і системним механізмом дослідження означеної проблематики в демократичних, гібридних й автократичних країнах Західної, Центрально-Східної, Південно-Східної та Східної Європи від початку використання ними означеного формату міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – прем'єр-міністр/уряд – парламент». Вибір країн не випадковий, адже вони, з одного боку, дефінітивно й інституційно-процесуально окреслюються феноменом і конструктом напівпрезидентської системи державного правління, але, з іншого боку, доволі по-різному операціоналізують напівпрезиденталізм політично-поведінково. Тому врахування інституційно-процесуального та політично-поведінкового аспектів систематизації атрибутів й різновидів напівпрезидентської системи правління в Європі вкрай важливе у контексті поступу системи влади й міжінституційних відносин в Україні.

Доволі значну увагу автор монографії Литвин В. С. присвятив визначенню та розгляду історіографічних, концептуальних та теоретико-методологічних особливостей дослідження напівпрезидентської системи правління у політичній науці. З огляду на це, в монографії було запропоновано чітку концептуалізацію та теоретичну дистинкцію понять «форма державного правління» і «система державного правління», а відтак методологію та підходи до їхнього порівняльного дослідження й типологізації. Однак магістральною у монографії виявилась проблематика інституційно-процесуальної та політично-поведінкової зумовленості сутності й атрибутів і типологізації напівпрезидентської системи правління в країнах Європи. Наголосу заслуговує авторська позиція стосовно оцінювання таких параметрів та індикаторів типологізації напівпрезиденталізму, як формування і відповідальність урядів, розпуск і композиція легіслатур, дуалізм, легітимність, партійна приналежність та відповідальність виконавчої влади й сила президентів. З огляду на них, у монографії комплексно і далекоглядно зафіксовано інституційно-процесуальні та політично-поведінкові наслідки і впливи напівпрезидентської системи державного правління у демократичних й

автократичних країнах Європи, а також систематизовано атрибути і параметри, ризики і перспективи операціоналізації та реформування напівпрезидентської системи правління в Україні. Також актуальність монографії зумовлена потребою переходу на якісно новий зміст та рівень системи політичної науки в Україні. Річ у тому, що в монографії ефективно синтезовано різноконцептуальні методи та рівні порівняльного аналізу (на прикладі варіативних та не завжди еквівалентних прикладів європейського напівпрезиденталізму), що має розвивати і поглиблювати у вітчизняній політичній науці доказовість, прагматизм, системність і логічність.

Запропонована монографія «Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспект» ґрунтується на докласичних, класичних і посткласичних здобутках порівняльно-політологічної, конституційно-правової та транзитологічної теорій, а також на різних теоретико-методологічних підходах у їхніх рамках. Структура монографії чітка та логічно продумана: визначено зміст й обсяг обов'язкових для засвоєння теоретико-методологічних відомостей та параметрів структуризації форм і систем державного правління, у тім числі й напівпрезиденталізму, а відтак окреслено послідовність механізмів їхньої практичної імплементації і типологізації на прикладі різних країн Європи.

Високий науковий рівень викладу теоретичного матеріалу монографії вдало поєднується з його актуальністю і практичною важливістю, передусім у світлі поступу й перспектив і варіантів розвитку та реформування напівпрезидентської системи правління в Україні. Значної уваги також заслуговує подана в монографії систематизація знань про формальні (інституційно-процесуальні), фактичні (політично-поведінкові), а також формально-фактичні (інституційно-процесуальні та політично-поведінкові) кластери типологізації напівпрезидентської системи правління в країнах Європи. Крім того, в монографії забезпечено цілісний та логічний зв'язок і взаємодію між усіма елементами представленого порівняльно-політологічного знання. Це дозволило отримати комплексне, системне та функціональне уявлення про напівпрезиденталізм у європейських демократіях та автократіях, а також усвідомити їхню варіативну і гетерогенну детермінованість й атрибутивність у сучасному міжінституційному середовищі та політичному процесі.

Фісун Олександр Анатолійович

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна